

Hans-Jan Kuipers

LEVENSLLOOP

SOCIOLOGIE

uitgeverij
coutinho

Levensloopsociologie

Life's but a walking shadow, a poor player
That struts and frets his hour upon the stage
And then is heard no more. It is a tale
Told by an idiot, full of sound and fury,
Signifying nothing.

William Shakespeare, Macbeth, Act 5, Scene 5

Levensloopsociologie

Hans-Jan Kuipers

Tweede, herziene druk

uitgeverij | C
coutinho

bussum 2023

www.coutinho.nl/levensloopsociologie2

Je kunt aan de slag met het online studiemateriaal bij dit boek. Dit materiaal bestaat uit studie- en toepassingsopdrachten.

© 2009/2020 Uitgeverij Coutinho bv

Alle rechten voorbehouden.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet 1912 dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor de readerregeling kan men zich wenden tot Stichting UvO (Uitgeversorganisatie voor Onderwijslicenties, www.stichting-uvo.nl). Voor het gebruik van auteursrechtelijk beschermd materiaal in knipselkranten dient men contact op te nemen met Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, www.stichting-pro.nl).

Eerste druk 2009

Tweede, herziene druk 2020, tweede oplage 2023

Uitgeverij Coutinho

Postbus 333

1400 AH Bussum

info@coutinho.nl

www.coutinho.nl

Omslag: Concreat, Utrecht

Foto's omslag: © Concreat / © Shutterstock

Noot van de uitgever

Wij hebben alle moeite gedaan om rechthebbenden van copyright te achterhalen. Personen of instanties die aanspraak maken op bepaalde rechten, wordt vriendelijk verzocht contact op te nemen met de uitgever.

De personen op de foto's komen niet in de tekst voor en hebben geen relatie met hetgeen in de tekst wordt beschreven, tenzij het anders vermeld is.

ISBN: 978 90 469 0763 4

NUR: 741

Dankwoord

Bij het schrijven van dit boek heb ik veel steun gehad van mijn collega's en studenten. Sinds het begin van mijn werk in het hoger onderwijs, bijna veertig jaar geleden, heb ik mijn vak met collega's kunnen bespreken. Naast collega's hebben de studenten die mijn onderwijs volgden, aan de opleidingen pedagogiek en sociaal werk van twee hogescholen, veel betekend voor mijn ideeën over het gebruik van de sociologie. Hun levens-, werkveld- en stage-ervaringen hebben bijgedragen aan mijn zoektocht naar toegepaste vormen van sociologische kennis. Ik ben het namelijk eens met de gedachte dat 'de sociologie geen seconde de moeite waard zou zijn als ze alleen kennis van experts voor experts zou bieden' (Bourdieu, 1993, p. 7).

In het dankwoord in de vorige editie van dit boek bedankte ik mijn vriend Irene Ransdorp en mijn partner Jacqueline Gerritsma voor hun rol als gesprekspartners en meelezers. Helaas zijn ze allebei drie jaar geleden overleden. Daarom ben ik extra dank verschuldigd aan de (ex-)collega's van de opleiding Social Work van Hogeschool Inholland, die als gesprekspartners en meelezers gefungeerd hebben bij het herschrijven. Ik bedank Marianne Boon, Klaas Groeneveld, Maurits van der Heijde, Albertien Kappelhof, Jonneke Kruse, Simone Peper, Eduard Reus, Jordy Taytelbaum, Joost Weling en Riadh Yahiaoui voor hun op- en aanmerkingen. Mijn dankbaarheid is extra groot omdat hogeschoolbestuurders het produceren van onderwijsmateriaal vaak als vrijetijdsbesteding zien.

Mijn dank geldt eveneens voor de medewerkers van Uitgeverij Coutinho. Sinds het eerste boek dat ik, in 1999, met behulp van deze uitgeverij schreef, hebben die medewerkers geduldig gewacht tot ik eindelijk een deadline wist te halen. Het materiaal dat ik uiteindelijk leverde, wist het Coutinho-team steeds op een sympathieke en professionele manier te verbeteren. Als laatste bedank ik mijn moeder, die ondanks haar gevorderde leeftijd de kladversie van dit boek zorgvuldig van op- en aanmerkingen heeft voorzien.

Hans-Jan Kuipers
Krommenie, zomer 2020

Inhoud

Inleiding	11
1 Levensloopsociologie	15
1.1 Levensverhalen	15
1.2 Levensverhalen en sociaal werk	18
1.2.1 Kerntaken	18
1.2.2 Kerntaken en verhalen	19
1.3 Sociologie	20
1.3.1 Sociale verbanden	21
1.3.2 Moderniteit	22
1.4 Sociologie over levensverhalen	26
1.4.1 Privé en publiek	27
1.4.2 Voorbeeld uit Chicago	28
1.5 Samenvatting	30
2 Socialisatie	31
2.1 Meespelen	31
2.1.1 De roltheorie	32
2.1.2 Mentale bagage	33
2.1.3 De rol van de speler	34
2.1.4 Sociale differentiatie, position set en role set	35
2.1.5 Veranderende velden	38
2.1.6 Kruispunt	40
2.2 Mee leren spelen	42
2.2.1 Opvoeding versus socialisatie	42
2.2.2 Primaire socialisatie	43
2.2.3 Secundaire socialisatie	48
2.2.4 Microsysteem	51
2.2.5 De significant other	54
2.2.6 Habitus	57
2.3 Subjectvorming	59
2.3.1 Subjectiviteit	61
2.3.2 Identiteit	62
2.4 Samenvatting	63

3	Drijfveren	65
3.1	De wil om te werken	65
3.1.1	Instrumentele rationaliteit	66
3.1.2	Rol van het ascetisch-protestantisme	67
3.2	Lessen voor sociaal werkers	71
3.2.1	Ideaaltype	72
3.2.2	Drieledig recept	74
3.3	De gebureaucratiseerde wereld	74
3.3.1	Opkomst van de materialistische levenswijze	75
3.3.2	Moderne organisatie	78
3.3.3	Weerstand en charismatische leiders	81
3.4	Samenvatting	86
4	Grenspassages	87
4.1	Volwassenwording	87
4.1.1	Uiteenlopende aanduidingen	88
4.1.2	Overgangsriten	91
4.1.3	Meervoudige passage	92
4.2	Levenslang ontwikkelen	94
4.2.1	Fase 5	96
4.2.2	Identiteitsvorming	98
4.2.3	Diverse routes	102
4.3	Veranderende routes	110
4.3.1	Standaardlevensloop	113
4.3.2	Keuzebiografie	117
4.4	Samenvatting	122
5	Generaties	123
5.1	Tijdgebonden invloeden	123
5.1.1	Bevolkingsverandering	126
5.1.2	Generatiesociologie	131
5.2	Meervoudig generatiebegrip	136
5.2.1	Drie begripsniveaus	137
5.2.2	Gedifferentieerd beeld	141
5.3	Etikettering	143
5.3.1	Etiketten uitdelen	144
5.3.2	Etiketten incasseren: secundaire deviantie	150
5.4	Samenvatting	152

6	Dwarsdoorsnede en lengterichting	155
6.1	Dwarsdoorsnede	155
6.1.1	Leefwereld: microsystemen en mesosysteem	155
6.1.2	Buitenwereld: exosystemen	161
6.2	Lengtedraden	165
6.2.1	Communiceren	166
6.2.2	Betrekkingniveau	170
6.2.3	Identiteitstoeschrijving	171
6.2.4	Complementair	177
6.3	Samenvatting	179
7	Wie luistert er?	181
7.1	Sociologie gebruiken	181
7.1.1	Vraag naar samenhang	181
7.1.2	Ruimte voor levensverhalen	182
7.2	Maatschappelijke positie van sociaal werk	182
7.2.1	De verzorgingsstaat	183
7.2.2	Het neoliberalisme	184
7.3	Luisterkansen	186
	Literatuur	189
	Illustratieverantwoording	195
	Register	196
	Over de auteur	203

Inleiding

We vertellen elkaar geregeld hoe ons leven is verlopen. Gebruikers van zorgvoorzieningen vertellen ook hoe schulden, verslaving, dakloosheid of stoornissen hun levens beïnvloed hebben. Naar die levensverhalen luisteren sociaal werkers in de jeugd-, ouderen- of geestelijke gezondheidszorg. De gedachte van dit boek is dat sociologie het luisteren naar levensverhalen verscherpt.

Bij het luisteren naar levensverhalen ligt gebruik van de psychologie voor de hand. Zonder erbij na te denken, grijpen luisteraars terug op Sigmund Freud en zijn leerlingen als ze de oren spitsen zodra iemand over zijn jeugdervaringen begint. Het psychologiegebruik heeft ook bevorderd dat we levensverhalen individualiseren en beschouwen als privéverhalen. Het ligt minder voor de hand om ons, met behulp van de sociologie, te richten op de maatschappij in levensverhalen. Dat komt misschien doordat levensverhaalvertellers geen deelnemer aan het sociale leven lijken te zijn. Toch valt het op hoe vaak vertellers zeggen waar hun wieg gestaan heeft en waar ze nu wonen. Nog vaker geven vertellers aan welke betekenis ze hechten aan ouders, broers, zussen, vrienden of leraren. Iemand die hoort waar een verteller leeft en welke sociale banden deze heeft, hoort dat die verteller zich niet beweegt in een maatschappelijk vacuüm. Als luisteraars zich alleen richten op de uniekheid van de verteller, horen ze weinig verwijzingen naar de maatschappij. Deze sociale kant van levensverhalen is beter te horen met behulp van sociologische kennis, die onmisbaar is als een zorggebruiker laat merken bloot te staan aan onoverzichtelijke maatschappelijke processen, bijvoorbeeld aan de groeiende kloof tussen rijk en arm.

De sociologie die in dit boek aan de orde komt, is allesbehalve nieuw. Er komen begrippen aan de orde van grondleggers en hoofdfiguren van de sociologie; de lezer mag spottend zeggen dat het om begrippen gaat van DWM's, *dead white males*. Veel van die begrippen blijven in de spreektaal even onopgemerkt als de psychoanalytische begrippen van Freud. Bij 'rol', 'institutie', 'bureaucratie' of 'étiket' denken gesprekspartners niet spontaan aan de sociologische herkomst van die begrippen. In dit boek dienen zulke begrippen als hulpmiddelen bij het luisteren naar en het interpreteren van levensverhalen.

Sociologie blijft boeiend door het gebruik ervan. Het onderwijs dat ik sinds 2009 op basis van de vorige editie van dit boek verzorgde en de reacties van studenten hielpen mij om duidelijker aan te geven hoe de behandelde begrippen te gebruiken

zijn. Dat leidde tot deze herziening. Daar kwam bij dat het werk van sociaal werkers en verwante beroepsbeoefenaren niet statisch is, maar onder meer door de verdergaande decentralisatie is veranderd. Centraal staat echter het sociologiegebruik.

In het openingshoofdstuk (hoofdstuk 1) wordt de tweedeling in enkeling en omgeving ter discussie gesteld. Om een scheiding tussen beide begrippen te voorkomen is het hoofdstuk over socialisatie (hoofdstuk 2) ingrijpend aangepast en is er een hoofdstuk over drijfveren toegevoegd (hoofdstuk 3). De inhoud van hoofdstukken 4, 5 en 6 is niet drastisch veranderd, maar de verbinding met de casuïstiek is wel verstevigd. Hoofdstuk 7 is geactualiseerd.

In dit boek krijgen sociaal werkers gereedschap aangereikt voor een sociologische benadering van levensverhalen. De levensloopsociologie brengt de verhalen van unieke vertellers in verband met meeromvattende maatschappelijke verschijnselen. Daarbij komt uitvoerig aan de orde hoe de enkeling is vervlochten met zijn omgeving.

Het gaat daarbij zelden om het verhaal van mensen met meervoudige en verbonden problemen. Hoewel sociaal werkers veel van zulke complexe verhalen beluisteren, zijn de begrippen uit dit boek breder toepasbaar, onder meer op de levensverhalen van sociaal werkers zelf. Bij het bedenken van de verhalen voor de casuïstiek, zijn fragmenten uit diverse bronnen gebruikt. Elk verhaal is een verzinsel, er komen geen bestaande personen in voor. Met behulp van de zelfbedachte voorbeelden wordt toegelicht hoe sociologie te gebruiken is bij het kijken naar de wereld waarin we elkaar dagelijks tegenkomen of uit de weg gaan.

Levensverhalen die zorggebruikers kunnen vertellen, zijn hier gebruikt om een breed sociologisch luistervermogen te stimuleren. De behandelde sociologische begrippen zijn te gebruiken bij stageactiviteiten en de beroepsuitoefening, maar ook bij collegiaal overleg en informele gesprekken met verwanten en bekenden. Alleen door het gebruik van de sociologie in levensechte situaties blijkt de waarde ervan.

Voor de duidelijkheid en volgens taalkundige traditie wordt in dit boek bij verwijzingen naar bijvoorbeeld sociaal werkers het mannelijke voornaamwoord gebruikt, maar het spreekt voor zich dat hiermee telkens mannen en vrouwen worden bedoeld.

De opbouw van dit boek

- » Hoofdstuk 1 geeft een inleiding in de levensloopsociologie. Vervolgens worden in de hoofdstukken 2 tot en met 5 afzonderlijke thema's behandeld die min of meer chronologisch betrekking hebben op de opeenvolgende momenten in iemands leven.

- » Hoofdstuk 2 gaat over socialisatie, het proces waarin iemand zich manieren van denken, spreken en doen eigen maakt. Op dat leerproces kijken levensverhaalvertellers terug. Wie die verhalen beluistert, merkt dat de denk-, spreek- en handelwijzen van vertellers in een meervoudige omgeving tot stand zijn gekomen.
- » In hoofdstuk 3 komen de drijfveren aan bod die iemand bij de socialisatie verwerft. Als deze drijfveren in levensverhalen aan bod komen, blijken ze gevormd te zijn in contact met medemensen. Van dat contact kunnen we ons een duidelijk beeld vormen met behulp van de studie die Max Weber over het arbeidsethos geschreven heeft.
- » In hoofdstuk 4 is de grenspassage naar de volwassenheid het vertrekpunt. De grens tussen kindertijd en volwassenheid is een veelbesproken thema. Het is de vraag of er één route of verschillende wegen naar de volwassenheid leiden. Daarop sluit de vraag aan hoe de weg door het leven er in de moderniteit uitziet.
- » Hoofdstuk 5 gaat over generaties. Tussen de moderne generaties lijkt een kloof te gapen. Bij het begrijpen van een zorggebruiker die in een andere tijd dan de sociaal werker opgegroeid is, biedt de generatiesociologie houvast. Veel populaire ideeën over generaties zijn te verfijnen door sociologisch te redeneren en gebruik te maken van de etiketteringstheorie.
- » Op de thematisch behandelde onderwerpen uit de hoofdstukken 2 tot en met 5 wordt in hoofdstuk 6 theoretisch teruggeblikt. Hier komt zowel de sociaalecologische benadering aan bod, die te gebruiken is om een dwarsdoorsnede te maken door de wereld waarin iemand leeft, als een longitudinaal perspectief op identiteitsontwikkeling.
- » In het afsluitende hoofdstuk 7 komt de vraag aan de orde hoeveel ruimte sociaal werkers hebben om levensverhalen zorgvuldig te ontleden. De druk lijkt namelijk toe te nemen om de zogenoemde 'zelfregie' van zorgvragers met kortdurende ingrepen te vergroten. Welke ruimte hebben sociaal werkers nog om sociologisch geïnformeerd te beluisteren wat zorgvragers vertellen?

Op de website www.coutinho.nl/levensloopsociologie2 staan studie- en toepassingsopdrachten die behulpzaam kunnen zijn bij het bestuderen van dit boek. Voor docenten zijn meerkeuzevragen beschikbaar.

Levensloopsociologie

De verteller van een levensverhaal praat niet alleen over zichzelf, maar ook over zijn verwanten, kennissen en woonplaatsen. Zo'n levensverhaal gaat dus ook altijd over de omgeving van de verteller. Die band tussen verteller en omgeving komt in dit inleidende hoofdstuk aan de orde. We bespreken achtereenvolgens de relatie tussen iemands levensloop en levensverhaal (paragraaf 1.1), de betekenis van levensverhalen voor sociaal werkers (paragraaf 1.2), de bijdrage van de sociologie aan het sociaal werk (paragraaf 1.3) en de sociologische kijk op levensverhalen (paragraaf 1.4).

1.1 Levensverhalen

Zorgvragers hebben recht op vakbekwame sociaal werkers, en dat zijn onder meer zorgvuldige luisteraars. Dit is uit te leggen met Marga als voorbeeld.

Marga

Er komt een vrouw bij een Arnhems wijkteam. Ze heet Marga en is drieëndertig jaar. De kringen onder haar ogen heeft ze geprobeerd te verbergen met make-up. Slepende ruzies met haar puberdochter hebben haar gesloopt. Marga vertelt de sociaal werker dat haar ouders pensionhouders in Renesse zijn. Als meisje had ze meer contact met de pensiongasten dan met plaatsgenoten. Op haar achttiende is ze uit huis gegaan om in Arnhem te werken in het café van een van die gasten. Haar ouders keurden die stap af. Hun kritiek nam toe nadat Marga in verwachting raakte. De vader van haar dochter was een oudere collega, die een foute keuze bleek te zijn. Na een groot aantal gewelddadige ruzies verdween hij rond de zevende verjaardag van hun dochter. Die scheiding werd door Marga beleefd als een nieuwe afwijzing. Ze woont sindsdien met haar dochter op de zuidelijke Rijnsoever in een slecht geïsoleerde huurwoning. Ze vult haar uitkering aan met horecawerk, maar haar inkomen blijft laag. Dat ziet Marga als de voornaamste reden van de ruzies met haar dochter, want die zou het liefst dagelijks gaan shoppen en chillen in de binnenstad.

Marga komt bij het wijkteam met vragen over de opvoeding van haar puberdochter. Ze praat ook over haar jeugd, de eerste periode in Arnhem en de vader van haar dochter. De sociaal werker luistert naar dat **levensverhaal** (Kearney, 2003). Een gesprek van een halfuur is uiteraard te kort om elke gebeurtenis uit de afgelopen drieëndertig jaar te noemen. In een verhaal met een kop en een staart kiest de verteller uit wat ze onthouden heeft.

Als Marga op haar **levensloop** terugkijkt, neemt ze afstand van het gebeurde. Ze kan daardoor eerst vertellen over feiten die kortgeleden gebeurd zijn en dan teruggaan in de tijd. Ze legt daarbij uit wat ze dacht of voelde op de momenten die achter haar liggen. Ze praat niet alleen over het verleden, maar wijst ook op de betekenis daarvan voor het heden en de toekomst. Ze staat stil bij wat ze meegemaakt heeft, geeft commentaar op die belevenissen en kijkt vooruit. Als verteller verbindt ze het verleden zo met het heden en de toekomst.

De sociaal werker gaat ervan uit dat Marga's verhaal op feiten berust, maar kan eventueel data, namen en adressen controleren. Feiten als Marga's geboorte, schooltijd en verhuizing staan in tabel 1.1 op chronologische volgorde. Zo'n overzicht lijkt een beetje op een patiënt- of cliëntdossier, maar er zijn alleen **harde feiten** in opgenomen, feiten die Marga kan aantonen met een identiteitsdocument of ander bewijsstuk.

Tabel 1.1 Overzicht van harde feiten bij de casus Marga

Naam: Marga van het Eiland			Geboortedatum: 21 maart 1987
Huidig adres: Veldbloemstraat 64, 6841 XX Arnhem			Geboorteplaats: Renesse (Schouwen-Duiveland)
Bron van inkomsten: horecawerk en uitkering			
Jaar	Leeftijd	Gebeurtenis	Controlemogelijkheid
1987	0	Geboorte In Renesse	Burgerlijke stand en consultatiebureau
1991	4	Start basisonderwijs	Schooladministratie
1999	12	Start voortgezet onderwijs	Schooladministratie
2005	18	Einde leerplicht; naar Arnhem	Burgerlijke stand en administratie werkgever
2006	19	Geboorte dochter	Burgerlijke stand en consultatiebureau
2010	23	Begin basisonderwijs dochter	Schooladministratie
2012	25	Verhuizing naar huidig adres	Woningcorporatie
2013	26	Vader van dochter uit beeld	Burgerlijke stand
2014	27	Aanvraag van uitkering	Gemeentelijke Sociale Dienst en UWV
2020	33	Contact met wijkteam Malburgen	Dossier wijkteam

Hoe sociologen met dergelijke feiten omgaan, komt in paragraaf 1.4 aan de orde. Voor een goed begrip van levensverhalen is echter van belang dat naast de harde feiten ook **zachte feiten** aan bod komen.

Marga en de schoolbus

Marga vertelt dat ze de basisschool in Renesse volgde en daarna de middelbare school in Zierikzee. Tijdens de dagelijkse busritten tussen beide plaatsen vermeden klasgenoten de dochter van pensionhouders die zelden naar de kerk gingen. Op een dag ging een medeleerling echter per ongeluk naast haar zitten. Zodra ze merkte naast wie ze zat, koos ze een andere plaats. Dat leidde tot gelach en geplaag. Marga kwam overstuur thuis en vertelde haar moeder wat er gebeurd was. Die reageerde luchtig dat de lokale bevolking weinig moest hebben van buitenkerkelijke plaatsgenoten uit de toeristenbranche.

Ruim vijftien jaar na het voorval in de bus kijkt Marga erop terug. Ze ervaart dat incident als een keerpunt en zegt dat ze zich sindsdien afgewezen voelt. Dat zelfbeeld is versterkt doordat horecacollega's haar plagerig 'Zeeuws meisje' noemden. De afwijzing door haar ouders en de vader van haar dochter ziet Marga ook in dit licht. De ontknoping van haar verhaal is de huidige ruzie met haar dochter.

Marga's relaas geeft een voorbeeld van een zacht feit. Of het voorval in de bus werkelijk heeft plaatsgevonden, is wellicht te controleren. Wat Marga's beleving van dat incident geweest is, is lastig na te trekken. Ze praat erover als een **keerpunt** in haar leven. Zo'n wending in iemands levensloop kan verbonden zijn met een hard feit. Maar in Marga's geval hebben de emoties tijdens en na het incident – een zacht en persoonlijk feit – tot een keerpunt geleid.

Een levensverhaalverteller kan de eigen besluiten verdedigen of persoonlijke fouten erkennen. Bij zo'n **verdediging** of **bekentenis** steunt hij, al of niet bewust, op bestaande verhaalsoorten. Het genre dat Marga in haar geëmotioneerde verhaal gebruikt, is dat van een **klaagzang** of elegie. Dat vertellers zich van modellen bedienen, brengt William Shakespeare (1564-1616) in het citaat in het voorwerk van dit boek tot zijn spottende opmerking: "Leven is maar een wandelende schaduw, (...) een verhaal als door een gek verteld, vol luid en woest spektakel, dat niets betekent" (De Roy van Zuydewijn, 2004).

Hoeveel spektakel een levensverhaal bevat, hangt niet alleen af van de gebeurtenissen in iemands leven, maar ook van de situatie waarin dat verhaal verteld wordt. Wat Marga aan de sociaal werker vertelt, is vermoedelijk niet hetzelfde als wat ze vrienden bij een etentje vertelt. En in geen van beide gevallen vertelt ze alle verlangens, angsten en fantasieën die ze zich herinnert.

Het verband tussen levensloop en levensverhaal kan worden toegelicht met de vergelijking met een bergwandeling. De levensloop is het pad dat de wandelaar bergop volgt. Af en toe pauzeert hij om terug te kijken op de afgelegde weg en om over het vervolg te denken. Zo'n bezinningspauze lijkt op het vertellen van een levensverhaal over de tijd die er niet meer is én de tijd die nog komt. Uit de manier waarop Marga haar verhaal vertelt, blijkt wie ze is. Door het voorval in de bus veel gewicht te geven, maakt ze duidelijk dat er een lijn van afwijzing door haar leven loopt, wie ze in contact met anderen geworden is en hoe ze zichzelf ziet.

1.2 Levensverhalen en sociaal werk

Marga bespreekt haar opvoedingsvragen met een sociaal werker. Die gesprekspartner luistert, vat samen en stelt vragen om te ontdekken wat er aan de hand is. De sociaal werker werkt bij een wijkteam, waar zorgvragers terecht kunnen voor vragen zonder verwijzing, net als bij de huisarts. Vanuit zo'n eerstelijnsvoorziening kan verwijzing plaatsvinden naar vervolgzorg in een tweedelijnsvoorziening. Die gespecialiseerde voorziening is in sommige gevallen residentieel, maar de voorkeur gaat meestal uit naar ambulante zorg, zodat de zorggebruiker thuis kan blijven wonen.

1.2.1 Kerntaken

De sociaal werker met wie Marga spreekt, heeft drie soorten taken (tabel 1.2). De eerste soort bestaat uit **cliëntgebonden taken**. Sociaal werkers voeren deze basale taken uit in contact met zorgvragers als Marga. Het doel ervan is om kwetsbare enkelingen of groepen zo zelfstandig mogelijk te leren meedoen aan het maatschappelijke leven. Dat streven naar participatie krijgt onder meer vorm in de buurt-, jeugd-, ouderen- en verslavingszorg.

Naast het cliëntgebonden werk hebben sociaal werkers **organisatiegebonden taken**. Inwoners van de gemeente kunnen bij wijkteams vragen over zorg, werk, inkomen, opvoeding en welzijn stellen. De sociaal werkers opereren niet solo, maar overleggen met collega's uit de wijkteams en extern met huisartsen, scholen, politie, schuldhulpverleners en woningcorporaties. Door die samenwerking binnen en buiten het eigen team is de sociaal werker met wie Marga spreekt een schakel in de dienstverlenende sector, waartoe ook de gezondheidszorg en het onderwijs worden gerekend.

Bij **beroepsgebonden taken** gaat het, tot slot, om het onderhouden van vakbekwaamheid. Sociaal werkers dienen ook na het afronden van hun beroeps-

opleiding bij de tijd te blijven door het lezen van vakliteratuur en het bezoeken van studiedagen. Onderhoud van vakbekwaamheid betekent ook leren van individuele gevallen. In overleg met collega's en samenwerkingspartners kan de sociaal werker van Marga bijvoorbeeld gemeentebestuurders attenderen op de combinatie van achterstanden die Marga en vrouwen met vergelijkbare klachten moeten overwinnen om zich staande te houden (Sewpaul & Jones, 2004).

Tabel 1.2 Taakgebieden van sociaal werkers

Cliëntgebonden taken	<i>Contact leggen en ontleden</i>	Als een zorgvrager in beeld is, bestuderen sociaal werkers de situatie om, in overleg met alle partijen, vast te stellen wat de vraag is.
	<i>Interventies uitstippelen</i>	Als de zorgvraag duidelijk is, bepalen de partijen gezamenlijk wat de geschikteste manier is om zorg te bieden.
	<i>Interventies uitvoeren</i>	Sociaal werkers ondersteunen de zorgontvanger en overleggen eventueel over bijstelling van het eerder gemaakte interventieplan.
	<i>Evalueren</i>	Tussentijds en na afloop rapporteren sociaal werkers om zich te verantwoorden en om van de ervaring te leren.
Organisatiegebonden taken	Sociaal werkers voeren met collega's het beleid van de instelling uit en houden contact met ketenpartners en besturen.	
Beroepsgebonden taken	Sociaal werkers houden bij hoe wetten, werkwijzen en het sociale domein veranderen en treden op tegen buitensluiting van zorgvragers.	

Deze drie taakgebieden zijn terug te vinden in de nationale en internationale beroepscodes voor sociaal werkers, die te vinden zijn op de websites van de Beroepsvereniging van Professionals in Sociaal Werk en de International Association of Schools of Social Work. Er wordt vaak naar verwezen als het micro-, meso- en macroniveau – oftewel het niveau van de cliënt, de organisatie en de beroepsuitoefening. In dit boek komen die benamingen niet terug, om verwarring te vermijden met de termen die later bij de zogenoemde sociaalecologische benadering geïntroduceerd worden.

1.2.2 Kerntaken en verhalen

De dienstverlening aan cliënten als Marga begint met een gesprek. Marga vertelt bijvoorbeeld wat er misgaat in het contact met haar dochter, maar ook haar verleden en toekomstbeeld komen ter sprake. De sociaal werker luistert en vraagt. Hij tracht uit te vinden met welke reeks van problemen Marga te maken heeft,

zodat er probleemoplossende stappen kunnen volgen (Winkelaar, 2004; Van Straten et al., 2017). Het cliëntgebonden werk van de sociaal werker start dus met luisteren naar Marga's levensverhaal, vragen stellen over dat verhaal en bepalen welke problemen met elkaar zijn verbonden.

Het luisteren en het doorvragen komen terug bij veel vervolgstappen. In psychosociale gesprekken krijgen vertellers bijvoorbeeld de tijd om zich uit te spreken en op verhaal te komen. Groepsactiviteiten voor mensen met een verslaving, niet-aangeboren hersenletsel of dementie gaan ook vaak gepaard met het vertellen van levensverhalen. Wat een deelnemer aan zo'n activiteit over het eigen verleden zegt, geeft hem een eigen stem, stimuleert het geheugen en helpt om het verleden en de toekomst in een nieuw licht te zien (Bohlmeijer et al., 2006).

Levensverhalen en het luisteren ernaar zijn echter niet beperkt tot de cliëntgebonden activiteiten van sociaal werkers. Bij het beroepsgebonden bijhouden van vakbekwaamheid kan Marga's sociaal werker zijn ervaringen met zorgvragers veralgemeniseren. Het luisteren naar vrouwen in dezelfde situatie als Marga vergroot zijn inzicht in de situatie van alleenstaande moeders met een laag inkomen en eventuele bijkomende problemen. Als hij die levensverhalen combineert met vakliteratuur en documentaires over deze kwetsbare groep kan de sociaal werker optreden als belangenbehartiger, bijvoorbeeld in contact met de gemeente of woningcorporatie.

Bij het beroepsgebonden werk zijn ook de levensverhalen van sociaal werkers zelf van belang. Om de kwaliteit van het cliëntgebonden werk te bewaken, dient een sociaal werker in de spiegel te kijken. Dat leidt tot nadenken over eigen gewoonten en opvattingen. Voor een sociaal werker die regelmatig alleenstaande moeders spreekt, is het zinvol om na te gaan wat die cliëntencontacten hem doen. Sociaal werkers zijn vaak grootgebracht met een andere levenswijze dan de zorgvragers, zodat de grenzen van de eigen leef- en denkwijzen overschreden worden. Contact met zorgvragers kan leiden tot twijfel en tot bespiegelende vragen. Sociaal werkers die eigen gewoonten en gedachten als dé norm zien, hebben zorgvragers weinig te bieden. Het bespreken van deze thematiek vereist collegiaal overleg. Daarbij zijn levensverhalen van sociaal werkers van belang, want zelfonderzoek leidt tot kwaliteitsverhoging.

1.3 Sociologie

Marga vertelt over de invloed van haar ouders, medeleerlingen, collega's en ex-partner op haar leven. Wat anderen betekenen, vatte Jules Deelder (1944-2019) samen

in de dichtregel: 'de omgeving van de mens is de medemens'. Hij geeft 'omgeving' hier een tussenmenselijk karakter, maar iemands omgeving bestaat ook uit het **cultuurlandschap**; de bebouwde en bewoonbaar gemaakte ruimte. Hoe de buitenwereld de binnenwereld beïnvloedt, voelt iemand die een schaduwrijk naaldwoud triest en een zonovergoten winkelstraat vrolijk vindt. Daarom komt in dit boek, stap voor stap, naar voren dat de sociale en fysieke omgeving deel uitmaken van de enkeling en dat de enkeling onderdeel is van de omgeving.

Die wederzijdse verbinding is ook duidelijk als Marga de sociaal werker vertelt wat haar dwarszit. Haar verhaal zou niet te volgen zijn als ze geen medemens en plaatsen zou noemen. Als de sociaal werker nagaat welk risico Marga's situatie oplevert, neemt hij de omgeving ook mee. Hij gebruikt hierbij de kennis die hij door scholing en ervaring verkregen heeft. Met die medische, psychologische, pedagogische, juridische en sociologische kennis kan hij Marga's verhaal van verschillende kanten bekijken. Hij combineert, met andere woorden, kennis uit diverse vakken in een **praktijktheorie** (Van Strien, 1986, 2000). Hiermee kan hij collega's uitleggen wat er aan de hand is en overleggen welke interventie het geschiktst is.

1.3.1 Sociale verbanden

Kennis van de sociologie is onmisbaar voor de praktijktheorieën van sociaal werkers. De kern van dat vak is namelijk de relatie tussen de enkeling en zijn omgeving. Resoluut stelt een deel van de sociologen dat de 'vruchtbaarheid van alle sociologische theorieën' af te meten is 'aan de mate waarin ze erin slagen door te dringen in de relatie tussen enkeling en omgeving' (Adorno & Horkheimer, 1956, p. 42). In deze stelling ligt besloten dat we tot een sociaal levende diersoort behoren. Dat besef werd vier eeuwen voor het begin van onze jaartelling al verwoord door Aristoteles (384-322 v. Chr.). Net als Deelder zag deze Griekse filosoof dat we altijd *medemens* zijn.

Aan dat inzicht koppelde Aristoteles de stelling dat we verschillen van andere kuddedieren doordat wij onderling afspraken kunnen maken. Bovendien kunnen we de inrichting van het sociale leven veranderen door met elkaar te overleggen en afspraken aan te passen (Ankersmit et al., 2010). Het besef van onze maatschappelijke bestaanswijze is dus eeuwenoud. De naam 'sociologie' werd echter pas rond 1830 geïntroduceerd, door Auguste Comte (1798-1857). Deze filosoof groeide op terwijl Napoleon de idealen van de Franse Revolutie (1789) met geweld aan buurlanden probeerde op te leggen. Dat oorlogsgeweld wilde Comte tegengaan door kennis van de maatschappij te verwerven, waarmee hij maatschappelijke veranderingen dacht te kunnen besturen.

Dit maakbaarheidsgeloof heeft in de huidige sociologie nog amper steun, zodat Comte alleen naamgever is gebleven. Zijn vakgenoten bestuderen wat we *met, voor, tegen* of *naast* elkaar doen en hoe die relaties doorwerken in wat we van anderen en onszelf vinden. Sociologie gaat dus over omgang en communicatie. Een ander woord daarvoor is **interactie**, oftewel een actie waarbij meer dan één partij betrokken is. Dat samen- en tegenwerken vindt bijvoorbeeld plaats in gezinnen en bedrijven. Zulke maatschappijverbanden kunnen veranderen in de loop der tijd, zodat maatschappelijke verandering ook een sociologisch thema is. Interactie vindt niet altijd plaats in een sfeer van onderling vertrouwen; in een machtsstrijd werken arm en rijk of jong en oud elkaar tegen. Interacties van zowel samenwerkende als strijdende partijen zijn voer voor sociologen.

Interactie is onontkoombaar omdat we, vanaf de bevruchting, op anderen zijn aangewezen voor voeding, kleding en huisvesting. Ook zijn we van elkaar afhankelijk om rampen te vermijden of de gevolgen ervan te beperken. Wat er om ons heen gebeurt, snappen we alleen door gebruik te maken van de taal en kennis die er al zijn. Om iemand lief te hebben, is een tegenpartij nodig en dat geldt ook voor haten en medelijden hebben. Ook bij het beoordelen van eigen of andermans keuzen spelen leefregels mee die ouders of anderen ons aangeleerd hebben. We starten het leven als hulpbehoevende baby's en sluiten het vaak zorgbehoevend af. Constant zijn we op anderen aangewezen en gaan we relaties aan die invloed hebben op wie we zijn. Daarom is de verwevenheid van de enkeling met zijn omgeving zo'n centraal thema van de sociologie (De Swaan, 1996).

1.3.2 Moderniteit

Het is onjuist om te denken dat de sociologie zich bezighoudt met elke interactie in ieder sociaal verband. Het vak is pas een zelfstandige wetenschap sinds 1880-1920. De pioniers ervan, zoals Georg Simmel, Émile Durkheim, George Herbert Mead, William Isaac Thomas, en Max Weber, werden geboren rond 1860 en deden hun ervaringen op in steden als Berlijn, Parijs en Chicago. Zulke steden veranderden destijds zo snel dat de inwoners van een halve eeuw eerder erin verdwaald zouden zijn. Doordat boulevards en steegjes, warenhuizen en buurtwinkeltes, en chique restaurants en intieme kroegjes naast elkaar te vinden waren, liepen nieuwe en oude maatschappijverschijnselen door elkaar heen.

De bevolkingstrek vanaf het platteland droeg bij aan de snelle stadsveranderingen. Deze trek werd vergemakkelijkt door de uitbreiding van het spoorwegnet. De wijken waar de nieuwkomers in kwamen wonen, veranderden het aanzien van de steden. Doordat voor- en tegenstanders van de veranderingen elkaar in de haren vlogen, was het duidelijk dat maatschappijverandering samengaat met onenigheid. De pioniers van de sociologie probeerden dat onder

meer uit te leggen door de verschillen tussen stads- en plattelandsbewoners te bestuderen. Ze hielden zich, kortom, bezig met de maatschappijverandering die ze meemaakten en de opkomst van de maatschappijvorm die men aanduidde als de **moderniteit** (Nisbet, 1993; Giddens, 1971, 1986; Hall et al., 2007).

De veranderende stad

Figuur 1.1 Foto van de Dam in Amsterdam (George Hendrik Breitner, ca. 1900)

Het moderne stadsleven hield niet alleen sociologen bezig. Ook schrijvers, schilders en fotografen waren gefascineerd door de veranderende stad. De kunstschilder George Hendrik Breitner was bijvoorbeeld zo geboeid door de paardentrams op de Dam in Amsterdam dat hij, rond 1900, met dit thema in gedachten een serie schilderijen en foto's maakte.

Sociologen van tegenwoordig bestuderen levenswijzen die vanuit westerse steden naar het platteland en elk continent geëxporteerd zijn. Ook die mondiale verbreiding van 'stadse fratsen' roept tegenstrijdige reacties van voor- en tegenstanders op, die onderdelen zijn van de manieren van leven waarop sociologen zich richten. Die levenswijzen zijn niet eenvoudig te typeren, maar er vallen wel een aantal dingen op (Giddens, 2002; Habermas, 2009):

- » Landbouwproductie werd opgevolgd door fabrieksproductie. Deze economische verandering heeft de tijd verkort die nodig is voor het levens-

onderhoud. Ook zijn goederen van lokale herkomst schaars geworden. Bij het kopen van een spijkerbroek, hamburger of cappuccino en het versturen van online berichten zijn we klanten van bedrijven waarop we weinig grip hebben. De grond- en brandstoffen die ze gebruiken, komen uit gebieden die ver uit elkaar liggen. Productie en verkoop zijn verspreid over meerdere landen. Dat gaat samen met lange productieketens, die uit een reeks gemechaniseerde en geautomatiseerde schakels bestaan. Grensoverschrijdende verkeers-, goederen-, afval- en informatiestromen horen ook bij die lange productieketens. In het mondiale economische netwerk zijn Japan, Zuid-Korea en China uitgegroeid tot sterke spelers. Economisch gezien bestaat de moderniteit, kortom, uit bedrijfsactiviteiten op het gebied van grondstof- en energiewinning, productie, distributie, afvalverwerking, promotie, verkoop en financiering. Daarbij gelden wereldwijd dezelfde economische beginselen voor winstgerichte bedrijven.

- » Onderdanen van eigenmachtig regerende vorsten veranderden in burgers met gelijke rechten en plichten. Dit politieke proces begon met de Franse Revolutie (1789) en leek aan het eind van de Eerste Wereldoorlog vaart te krijgen met de verjaging van de Russische tsaar (1917) en de keizers van Duitsland en Oostenrijk-Hongarije (1918). Er trad echter vertraging op door het aantreden van totalitaire regimes, onder meer in de communistische Sovjet-Unie en het nationaalsocialistische Duitsland. Het eind van de Tweede Wereldoorlog en de val van de Berlijnse Muur in 1989 boden uitzicht op meer horizontale relaties tussen burgers. Toch leeft minder dan de helft van de wereldbevolking nu in een democratische staat (The Economist Intelligence Unit, 2019). Een aantal zittende leiders probeert oppositie tegen te gaan, verkiezingen te manipuleren, onafhankelijke rechtspraak te beletten en de media te muilkorven. Daardoor houden bijvoorbeeld de Russische en de Chinese staat veel macht. In democratischere landen zijn veel burgers te-leurgesteld in de democratie. Bovendien oefenen bedrijven druk uit op de besluitvorming in onafhankelijke natiestaten, zodat de economische en politieke veranderingen elkaar raken.
- » Kunst en wetenschap kregen meer ruimte, los van het godsdienstige en wereldse gezag. Deze culturele verandering hield in dat het belang van de godsdienst afnam en dat het besef toenam dat de werkelijkheid te verklaren is zonder er boven- en buitennatuurlijke krachten bij te halen. Die verwereldlijking voedde eerst het geloof dat iedereen dankzij wetenschap en techniek gelukkig kan worden. Dat geloof bleek een luchtkasteel te zijn tijdens beide wereldoorlogen, toen de technische kennis werd toegepast om op grote schaal dood en vernietiging te zaaien. Dat kennisgroei niet vanzelf tot welzijn leidt, bleek enkele decennia later ook uit de milieuschade als gevolg van menselijke activiteiten.